

Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна № 1060, серія „Питання політології”

- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
6. Попова А. Электронные выборы в Эстонии. [Электронный ресурс] / Алена Попова // 2013 - Режим доступу: <http://alenapopova.ru/egov/elektronnye-vybory-v-estonii.html>
  7. E-Government for the People. United Nations E-Government Survey 2012./ United Nations Department of Economic and Social Affairs/ United Nations. New York, 2012 – 160p.
  8. Popper K. In Search of a Better World: Lectures and Essays from Thirty Years./ Karl Popper // Taylor & Francis, 1996 – 254p.
  9. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Электронный ресурс] / Томас Гоббс // – Режим доступу: <http://lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt>
  10. Moon J. The Evolution of E-Government among Municipalities: Rhetoric or Reality?/ Jane Moon // Public Administration Review, 2002, Vol. 62. № 4.

УДК 316.422

Довбня О.М.Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна**Довбня О.М.**Харківський національний аграрний
університет імені В.В. Докучаєва**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСТВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

У період становлення державності важливим є перетворення населення з підданих на активних громадян, які беруть участь у розбудові своєї країни і відчують гордість за належність до своєї політичної нації. Розглянуто перешкоди на шляху процесу формування громадянського суспільства та можливості їх подолання.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянство, політична нація, громадянська участь, мультикультуралізм, етнополітичний конфлікт.

Довбня А.Н., Довбня Е.Н.**ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСТВА В
СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ**

В период становления государственности важным является превращение населения из подданных в активных граждан, участвующих в строительстве своей страны и испытывающих гордость за свою принадлежность к своей политической нации. Рассмотрены препятствия на пути формирования гражданского общества и возможности их преодоления.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданство, политическая нация, гражданское участие, мультикультурализм, этнополитический конфликт.

© Довбня О.М., Довбня О.М., 2013.

Dovbnya O., Dovbnya O.

CIVIL SOCIETY AND PROBLEMS OF FORMATION OF CITIZENSHIP IN MODERN UKRAINE

At the time of emergence of statehood – the important thing is converting the population from subjects to active citizens, who participate in creation of their country and feel proud of independence to their political nation. The barriers on the path to process of formation of civil society and the possibilities of their overcome are researched.

Key words: civil society, citizenship, political nation, civil participation, multiculturalism, ethnopolitical conflict.

Перехідні процеси, що тривають упродовж чверті століття на території України, наочно демонструють, що результатом транзиту не обов'язково стає консолідована демократія. Це пов'язано з тим, що політичний транзит має таку суттєву особливість, як невизначеність його процедур і результатів. Крім того, у різні часи і у різних країнах можна виділити й головну спрямованість транзитивного процесу. Така сутнісна особливість політичного транзиту підкреслюється у більшості транзитологічних концепцій, особливо останніми роками. На цю специфічну сторону політичного транзиту у тій чи іншій формі вказують О'Доннелл, А. Пшеворський, С. Хантінгтон, В. Банс та інші дослідники, які вважають невизначеність однією з основних сутнісних характеристик політичного транзиту, що відіграють значну роль у процесах переходу до демократії. Як наслідок, в умовах, коди зміст транзиту ще не повністю невизначено, можна говорити про багатоваріантність можливого його результату.

Демократизація – загальносвітовий процес, що відповідає світовій тенденції зміни соціального устрою, але відбувається у кожній країні по-своєму. Україні, як і іншим країнам, що утворилися на території колишнього Радянського Союзу, доводиться суміщати процес демократизації з процесом становлення національної державності. Необхідно враховувати, що демократизація – це процес, який відбувається між двома полюсами – свободою та обмеженнями. Для оптимального становища політичного режиму необхідно утримувати систему у рівновазі, тобто на однаковій відстані від крайнощів. Обмеження у суспільстві неминучі. Однією із передумов є спільне проживання, коли окрема людина, соціальна група, народ, прагнучи власного блага, так чи інакше зачіпає інтереси інших,

створюючи багатоманітність суспільних, групових і особистих інтересів. Тому необхідне постійне балансування між свободою та її обмеженням, аби уникати конфліктів чи то їхнього загострення. Демократія хоча й означає владу народу, але головним тут є слово „влада”, а отже, свобода тут не може бути безмежною. У цьому й полягає внутрішнє протиріччя демократії. Обмеження можуть бути більшими чи меншими, та справа не у їхній кількості, а у їхній якості та масштабах поширення (на всіх чи окрему групу людей). Ці обмеження ніколи не бувають абсолютними, тотальними, а люди ніколи не бувають слухняними, і немає таких суспільних устроїв, де б обмеження були повністю відсутні. Таким чином, важливою проблемою є соціальний діалог між керованими (народ, об'єднаний у громадянське суспільство або атомізований) та керівниками (представники держави, політична еліта).

Організованість, взаємна довіра, активна участь населення у суспільних справах набувають великого значення у перехідні періоди і особливо там, де вирішується питання становлення суверенної державності. Адже будь-яку країну можна вважати витвором мистецтва того народу чи то народів, які у ній живуть. У другій половині 1980-х років населення України робило перші кроки у становленні політичної нації. На думку Г. Сеттон-Уотсона, „політична нація – це суспільство, яке на додаток до культурних зв'язків має також правову державну структуру” [1, с.84]. Ідея нації оформлюється у середовищі того чи іншого народу як засіб досягнення державності, державного суверенітету й реалізується з отриманням останнього. Нація і держава утворюють симбіоз: якщо ідея нації виявляється необхідним підґрунтям утворення держави, то у державі втілюється

колективна національна воля. Виходить, що не серед націй народжуються національні рухи, а навпаки, на ґрунті національних рухів народів, які досягли певного розвитку, народжується ідея нації. У всьому світі право націй на самовизначення розуміють відповідне право громадянських, а не етнічних суспільств. Саме так утворювалася більшість сучасних держав. Таке розуміння нації як політичної спільноти громадян, незалежно від етнічного й соціального походження, культурно-мовних і інших особливостей, є найбільш поширеним у демократично розвинених країнах Заходу. Саме це сприяло збереженню цілісності багатьох держав. Натомість насильницька уніфікація завжди закінчувалась для держави якщо не знищенням, то щонайменше втратою її частини.

На межі 80-90-х років ХХ ст. в Україні з'явилися нові можливості громадянської участі: Рух за національну незалежність „Рух”, численні суспільні та творчі неформальні організації. Вони послужили поштовхом для виникнення й розвитку громадянського суспільства. Кількість учасників суспільних рухів зростало з кожним днем, але деякі організації склалися з одного-двох членів, які мали на меті отримання грантів чи політичних посад. Провідні позиції в рішенні проблеми становлення суверенної державності переходили від національних демократів до етнократів. Перші були носіями ліберальних ідей, „романтиками”, упевненими, що „універсальні” ідеали вільного суспільства легко приживуться у нас, що й намагалися реалізувати, отримавши владу. Але їм бракувало згуртованості, організаторського досвіду. Зрештою вийшло так, що реальність не збігалася з їхніми уявленнями: гіперінфляція 1993-1994 років, зупинка багатьох підприємств, ліквідація Чорноморського та Дунайського пароплавств (а отже, й втрата багатомільярдних доходів від них), загальне падіння рівня життя населення. Етнократи були чиновниками з багатим досвідом партійно-радянсько-комсомольської роботи. Вони використовували національну атрибутику для вирішення своїх, почасти комерційних, інтересів, а етнічні проблеми – для приховування складних економічних і соціальних питань розколотого протесаного руху. Тому громадяни не поспішали вступати у різні „спільноти”, а також довіряти як професійним, так і аматорським суспільним діячам. Трансформаційні процеси відбувалися з ініціативи

„зверху”, як і у роки „перебудови”. „Середній” українець аж ніяк не позначався у якості суб'єкта значних суспільних змін у країні. У нього переважав стан різко зниженої соціополітичної життєдіяльності – свого роду „громадянська сплячка” з демонстрацією відсутності будь-яких вітальних сил [2, с.25].

Таким чином, понад 20 років в Україні з населення, але майже немає громадян – активних патріотів цієї країни, які люблять і поважають свою Батьківщину.

У 1991 р. жителі України обрали власний шлях, майже одногосно віддавши свій голос за незалежність. Люди тоді були переконані, що це єдино правильний вибір, і народ України здатний управляти своєю суверенною країною. Як і народи ще чотирнадцяти колишніх радянських республік, українців переповнювало відчуття того, що розпад великої наддержави (СРСР) дасть можливість зробити кожному окрему країну більш багатію. Позитивними моментами, що сприяли укріпленню суверенітету, були: значний (в минулому) науково-технічний потенціал; вигідне геополітичне положення; сприятливі для сільськогосподарського виробництва; високий рівень освіти населення. Всі були зачаровані новими ідеями ринку, конверсії, лібералізації, приватизації, в той час як ніде у світі вже не було такого дикого капіталізму. Саме відсутність громадянського суспільства дозволило скластися бюрократично-олігархічному капіталізму. В Україні простежується тенденція до встановлення контролю бюрократії над громадянським суспільством. І є всі підстави вважати, що відбувається це не для укріплення, а, навпаки, послаблення і ще недосформованого громадянського суспільства. Влада – сама по собі, і вона тисне над усіма структурами громадянського суспільства, не беручи до уваги інтереси громадян. І сьогодні ми отримали напівзруйновану армію, втратили торговий флот, активно довершуємо руйнування власності народного господарства, повіривши у те, що приватизація – це єдиний спосіб справедливого розподілу радянського майна між усіма громадянами держави. Внаслідок цього більша частина народного господарства – енергетика, металургія, хімія, машинобудівна галузь тощо – зосереджені у руках маленької купки „ефективних власників”, які демонтували частину промислового обладнання і продали його як металобрухт.

Керівництво нашої країни виявляє щонайменше наївність відкриваючи внут-

рішній ринок для іноземних підприємців і фінансистів, підводячи під це аргументи з ліберального дискурсу про те, що це нібито сприятиме зміцненню наших підприємств та зробить наші товари більш конкурентоспроможними. На практиці це призвело лише до того, що імпортна продукція заповнила внутрішньо український ринок, через що довершувалося руйнування вітчизняного підприємництва і без того покинутого напризволяще і позбавленого належного фінансування, а керівництво натомість підтримувало іноземне. Зрештою за двадцять останніх років маємо розрив між багатими та бідними в Україні збільшився втричі. За даними дослідження Інституту соціології НАНУ, якщо на початку 1990-х співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших українців становило 12:1, то у 2002 р. – 30:1, в 2010 р. – 40:1 [3, с.3].

Усі ці роки незалежності проідався й руйнувався спадок Радянського Союзу. Виник один із найстрашніших конфліктів, небезпечний для суверенної державності, – конфлікти депривації, який пов'язаний з тим, що певна частка населення, особливо літні люди та молодь, не знаходять для себе місце у новому соціальному просторі. Якщо люди старшого віку незадоволені пенсійним законодавством, погіршенням якості медичного обслуговування, дорожнечою ліків, то незадоволеність молоді проблемами працевлаштування, труднощами ведення бізнесу, загальною тінізацією економіки, відсутністю соціальних гарантій, перспектив отримання житла тощо (що у кінцевому підсумку впливає на рішення багатьох з них „шукати щастя” за кордоном) – набагато небезпечніше для української державності, оскільки саме вони і є майбутнє країни, від них залежить, яким буде і громадянське суспільство, і сама країна. Про яке виховання патріотизму та почуття громадянства, яке концептуально визначається як статус, яким індивіди наділені як повноцінні члени політичної спільноти, яке також передбачає наявність у них деякого набору прав, визнаних у цьому суспільстві „нормальними” [4, с.59].

Не може сформуватися почуття гордості за свою країну в державі, де вражає низький рівень життя, спостерігається стабільне зменшення кількості населення, відтік вітчизняних інтелектуалів за кордон, сировинна орієнтація експорту, відсутність технологічної модернізації виробництва, відсутність інвестицій в економіку, приховування прибутків вітчизняних бізнесменів в

офшорах, занепад вищої освіти, а отже, й незатребуваність дипломів спеціалістів, спустошення села, знищення середнього класу, обезкровлені зародки демократії та парламентаризму, відсутність довготривалих і перспективних планів реформування, тотальна корупція, низький рівень компетенції всіх гілок влади. У такій складній ситуації тільки українські патріоти здатні врятувати Україну. Начасі в Європі ніхто не зацікавлений, аби колишні радянські республіки ставали економічно сильними й стабільними державами. Не зацікавлена в цьому, на наш погляд, і путінська Росія. І ЄС, і Росія проводять політику неоімперіалізму, експлуатуючи малі і молоді держави у якості джерела дешевої сировини й робочої сили. Тому ні вступ у Євросоюз, ні у Митний Союз не створить сприятливих умов для зміцнення суверенітету української державності.

Саме цим, а не „протестним голосуванням” пояснюється підтримка електоратом України партії „Свобода”. Адже 48% тих, хто віддав голос за неї, мають вищу освіту [5, с. F3.]. Багатьох – і на Заході, і на Сході України – привабило те, що у цій партії є ідеологічна програма. З нею можна не погоджуватись, але вона є. Сьогодні ця партія припускається серйозних помилок у політичній поведінці (наприклад, участь у парламентській кризі 2013 р.). Парламентська криза – це зміна співвідношення сил в органах законодавчої влади, коли рішення парламенту розходяться з волею більшості. А в наших умовах це ще доповнюється зростанням недовіри населення до Верховної Ради. Головною сьогодні є не мовна проблема, а економіка і на цій підставі почуття громадянськості.

Перш за все необхідно реформувати, модернізувати, а головне – відродити вітчизняне виробництво. Начасі вся світова економіка буде перебудовуватись. Доведеться відроджувати промисловість і сільське господарство, і не тільки у нас. Перенесення багатьох виробництв у Китай і Індію заради використання дешевої робочої сили пригнічує соціальну систему по всьому світові, а отже, готує ґрунт для реіндустріалізації старих промислових країн. Відомо, що найбільшу кількість робочих місць Китай „вбив” не в Європі та США, а у „третьому світі” та у Східній Європі. Коли ми захоплюємося Китаєм, його піднесенням у кінці XX – на поч. XXI ст., не варто забувати, що це піднесення відбулося і за наш рахунок.

Нам необхідно створити суспільний рух, який би ставив перед собою мету реального впливу та суспільного контролю над обраною народом владою. Головним завданням такого руху є формування в Україні Громадянського суспільства, яке примусить будь-яку обрану електоратом владу виконувати свої обіцянки, бути законослухняною, рахуватися з думкою більшості виборців з усіх питань державного устрою, економічного й зовнішньополітичного курсу країни.

Саме розвиток громадянської активності здатний модифікувати наш дикий капіталізм у надскладних умовах поетапно відродити країну. Це надасть не лише роботу, а й почуття гордості людині праці.

Стосовно мовного питання: лише зусиллями всіх народів країни можна його вирішити, а не через директивне впровадження одномовності. Коли після Французької революції XVIII ст. прусський король Фрідріх II намагався знищити використання французької мови, то І.В. Гьоте назвав це обмеженістю і тупістю. Насильницька русифікація, як і колонізація протягом століть привела до витіснення української мови з більшості сфер життя, отже певні заходи щодо її врятування, напевно були необхідні. Але робити це слід цивілізовано, за участі громадських організацій. Питання „мова” або „закон про двомовність” було поставлено некоректно. Адже в Україні, крім українців і росіян мешкають і кримськи татари, румуни, мадяри, греки та інші народи. Чому саме „двомовність”, коли у світі є позитивний досвід політики мультикультуралізму. „Мультикультуралізм” – принцип етнополітики та культурно-освітньої політики деяких поліетнічних держав (Канада, США, Швейцарія, Індонезія), який проголошує одну з пріоритетів держави збереження етнічних і культурних відмінностей, задоволення мовно-культурних потреб національних меншин та іммігрантів. Політика мультикультуралізму доповнюється вихованням лояльності до держави і формуванням в її межах єдиної політичної нації [див.: 6, с.258]. У поліетнічній Україні має бути забезпечена мовна рівність всіх без винятку мов, але при цьому державна й офіційна мова має бути єдиною. У зв'язку з цим у нашій країні при розробці виборчого законодавства слід увести загальноосвітній ценз, який містить у собі вимогу для кандидатів у депутати, посадовців різного рівня знання державної мови. А у регіонах,

де проживають представники інших національностей, усі чиновники мають знати: у Бессарабії та Буковині – українську і молдавську, в Криму – українську, кримсько-татарську, російську мови і т.ін. Щоправда, демократичну мовну політику неможна обмежувати одним законодавством. Ця політика має бути спрямована на збереження й відродження повноцінного функціонування мови і традиційної культури в умовах прогресуючої акультурації. Це у свою чергу вимагає програм підтримки національного театру, кіновиробництва, ЗМІ, різних самодіяльних спілок тощо. Пригадаємо, що україномовний журнал „Всесвіт”, коли його редактором був В. Коротич, був дуже популярним не лише в Україні, а в Росії та Білорусії, Литві. Саме цьому письменнику доручено рятувати колишній всесоюзний журнал „Огонёк”, а талановиті представники української естради пропагували українські пісні, збираючи багатотисячні аудиторії. Колись це було мистецтвом, а не „шоу-бізнесом”.

Тільки така політика може сприяти перетворенню такої характеристики українського суспільства як поліетнічність та багато культурність на фактор консолідації та формування громадянського суспільства. Адже смисл сучасної держави – забезпечення благополуччя його громадян (а сама держава розглядається як форма самоорганізації громадянського суспільства) у найширшому сенсі – безпеки, матеріального та духовного розвитку. Інакше кажучи, держава існує для людей, а не люди для держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Картунов О. Західні теорії нації. Плюралізм думок, дефініцій, понять / О. Картунов // Віче. – 1995. – № 6. – С. 8-93.
2. Полохало В. Негражданское общество как социополитический феномен Украины. Отражение социального характера „среднего” украинца в избирательном процессе / В. Полохало // Политические исследования. – 1999. – № 6. – С. 25-33.
3. Зеленина Е. Одна Украина, две „нации” / Е. Зеленина // Время. – 2012. – 12 янв. – С.3.
4. Капустин Б. Гражданство и гражданское общество / Б. Г. Капустин. – М. : Изд. дом Госуниверситета. Высшая школа экономики, 2011. – 224 с.
5. Фидель А. В чем смысл украинского государства? / А. Фидель // 2000. – 2012. – 14 декабря. – С. F3.
6. Політологія: Збірник вправ і завдань для самостійної роботи. Глосарій / за ред. А. Колодій. – К. : Ельга, Ніка-центр, 2003. – 280 с.